

СТЕПАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

ЇЇ ПОЧАТКИ, РОЗВИТОК
ТА ХАРАКТЕРИСТИЧНІ ЇЇ ПРИКМЕТИ

ВІДБИТКА З „ДЗВОНІВ“

* * *

Почуття потреби короткого орієнтаційного вияснення в кардинальнім для нас, та зі всіх боків затемнюванім питанні про українську мову, її початки та характеристичні її прикмети спонукало мене зібрати тут докупи все те, що ми про цю річ тепер знаємо. Може вдасться тим досягнути, щоб у нас виробилась одностайна думка в цій переважній справі.

Бо з поглядами на нашу мову вийшло у нас таке, як з поглядами на Київську Русь, що все ще панує у нас непевність, що вона таке була, відки вона взялась, чия вона була, хто до неї має право. Ми попали в залежність від чужинецької наукової ідеології та сліпо повтаряли, що чужинці нас про те навчали. Як з Київської Русі зробили вони „общеруську“ державу, так було їм ще потрібно і мову Київської Русі зробити „общеруською“, з чого зродилася у них теорія „праруської“ мови, „праруської“ єдності, щоб виправдати „єдину неділимую“ політичну єдність в найновіших часах, яку саме життя і чим раз глибше пізнання історичного розвитку українського народу вповні заперечувало. Наслідки того були такі, що і ми самі не знали, і досі ще напевно не знаєм правдивої ціни тому, що наші предки на ниві мовної культури створили, яких успіхів досягнули. А був у нас славний, розкішний розвиток нашої мови в старій добі, так розкішний, що та мова своєю високою культурою ще навіть і тоді, коли український народ стратив свою державність, свою політичну самостійність, здобула собі нові терени в Литві і Молдавії, зробила могутній посів культури в Московщині, підбила Білорусь зовсім під свій вплив. Але ми того факту ще й досі майже зовсім несвідомі, що великі здобутки духа українського народу запліднювали тоді думку усіх його сусідів. Яка велика була його сила, видко з того, що саме в Московщині збереглися в переписі наші найкращі літературні твори, як Повість временних літ, Слово о полку Ігоревім і багато інших. Дух той не переставав і далі творити нове в новіших часах, створив нову, пишну літературну мову, відповідно до потреб нового часу, складав в ній нові твори, не менш знамениті своєю ідейністю, своєю службою вищій культурі. Але ми цього і досі недоцінюєм, і досі трохи не зі зневагою на них дивимосся, бо чужинецька наукова ідеологія уважала потрібним про це мовчати або представляти той розвиток і поступ як зіпсуття, як каліцтво. І ми повірили чужинцям на слово, ми повірили, що аж з Енеїдою Котляревського ми на світ народилися та що все те, що

перед тим у нас було, була мертвечина, був страшний занепад. Хоч в найновіших часах наше пізнання правдивого стану трохи збільшилося, ми все таки ще й тепер якось не довіряємо тому, що у нас в XVI. і XVII. в. кипіло духове життя та так сильно бурхало, що воно знов таки і Московщину наново запліднило.

Тим більше треба, щоб ми пізнали і в справі української мови усю правду, пізнали правдиву ціну творчого духа українського народу.

1. Українська мова є мова словянська. Про ступень її споріднення з іншими словянськими мовами є дві теорії: одна — виводить українську мову, як і всі інші словянські мови, прямо і безпосередно з одного з діалектів прасловянської мови, так що всі словянські мови собі сестри; друга — після спільної прасловянської доби устанавляє ще окрему добу „праруську“, з якої нібито аж пізніше (в XII. в.) відокремилася українська, російська (великоруська) і білоруська мова. В моїй граматиці (Smal Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien, 1913) і в окремих працях: Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаїмне споріднення, Прага 1927, та „Східні Слов'яни“, Україна, Київ 1927, подана уся література цього питання. Там я рішучо поборюю теорію окремої східно-словянської („праруської“) спільноти і доказую безпідставність окремої „праруської“ мови.

2. Українська мова бере свій початок прямо і безпосередно з того прасловянського діалекту, яким говорили прасловянські роди і племена східно-словянської області під кінець прасловянської доби. Ця область сусідувала в словянській прабатьківщині на південь з областю південно-словянських діалектів — хорватського, сербського і словінського (болгарського), на північ з областю білоруського діалекту (племен Дреговичів і Кривичів), а на захід з областями західно-словянських діалектів — польського, словацького і чеського. Про таке сусідство свідчить спільність деяких дуже давніх звукових явищ, то з одною, то з другою діалектичною групою.

3. В VI. і VII. в. по Хр. велика частина словянських племен вивандрувала поза межі своєї словянської прабатьківщини між Вислою і Дніпром на всі сторони світа (на південь, на захід і на північ), здобуваючи собі нові терени. Ті ж словянські племена, з яких склався опісля український народ, тільки в малій мірі посунулися тоді поза межі словянської прабатьківщини на схід за Дніпро, в значно більшій мірі лишилися вони на своїх давніх місцях, а крім того зайняли ще ті південні і західні території словянської прабатьківщини, з яких вивандрували південно- і західно-словянські племена, так що найбільшу частину колишньої словянської прабатьківщини від найдавніших часів, а тим то і центральне становище серед словянських мов, ще й тепер займає український народ. Міграція українських племен ішла на схід, південь і захід.

4. Тоді то, з тим розходом словянських племен, закінчилася формально спільна словянська доба. Але звязки між поодинокими частинами великого словянського народу, між словянськими племенами, тим ще не зовсім перервалися, хиба що послабшали. Хоч словянські племена на нових оселях попали в нове, чужинецьке оточення, все ж таки ще досить довгий час живуть вони давню спільною традицією, розробляють в своїй мові винесені з прабатьківщини зародки і розвиткові тенденції останньої спільної доби.

5. З тої першої, ще діалектичної доби винесла українська мова такі важніші свої признаки, що вже тоді вирізняли її як діалект прасловянської мови від інших таких діалектів в окрему діалектичну одиницю¹⁾, а саме:

1. тверду вимову шелестівок т, д, н, л, є, з перед чистими голосівками ɛ (ʌ), і, отже те, де, не, ле, єе, зе, тʌ..., ти, ди, ни, ли, єи, зи (вимовляй як ті...);

2. дифтонги ай, ей, ий, ой, љй, ый;

3. ыи з первісного зи, ии з первісного ьи (добрий, сліпий, пий, бий, мий, костий, грудий...);

4. обі голосівки з і ь в деяких позиціях стають безголосими з тенденцією повної редуції, в інших позиціях слідна вже у них тенденція прояснитися в повні голосівки: з на одкрите о, а ь на ɛ;

5. тенденцію заміни носових звуків на чисто ротові, а саме ʌ на дифтонг ʌа, а љ на љʌ;

6. різниця між довгими і короткими голосівками зникає;

7. о замість ɛ на початку деяких слів (один, озеро...);

8. л епентетичне в сполуках губних шелестівок з преіотонваними голосівками (земля, гребля, крапля, мовляти...);

9. ɛʌ в лок. одн. з ɛʌ;

10. цкʌ, зкʌ з ккʌ, гкʌ;

11. ч, дж(ж) з тй, дй (т. зн. з такої вимови, як тепер вимовляється ть, дь), а так само чи, чь з кти, гти, кть, гть;

12. вимову г як ɜ (не ɜ!);

13. повноголос (золото, береза; роз-, локоть, але рало...);

14. ол з ɛл (молоти — мелю), зл з ьл (пʌлнз з пʌлнз, повний);

¹⁾ Найбільш певну підпору і критерій для розуміння і правильної оцінки мовних явищ української мови в її початках дає нам граMATика староцерковно-словянської мови, уложена на основі найстарших її пам'яток, порівнян ьна граMATика словянських мов, та врешті і граMATика прасловянської мови як добуток дотеперішнього пізнання на ниві словянського мовознавства. На цій основі зібрані наведені вище признаки.

15. рь, лы з рз, лз (кривавий, гриміти, глитай, блиха, дрива);

16. тл, дл злегчуються в л (плела — плету, вела — веду);

17. закінчення -змь в інстр. одн. О-пнів (богзмь); зак. -ѣ в ген. одн. м'якої женської відміни; зак. -шь в 2. ос. одн., -ть в 3. ос. одн. і мн., -мо в 1. ос. мн.

6. Аж згодом словянські племена формують свої тісніші державні твори, індивідуалізуються, починають жити своїм окремішнім духовим життям та творити і в мові нові, свої власні закони. Так в IX. в., з появою Русів, з заснованням в Києві держави Русь, починається історичне і окремішне культурне життя цих східно-словянських племен, що з часом об'єдналися в своїй державі Київській Русі в один народ. Були це ті племена: Поляни, Деревляни, Волиняни, Бужани, Дуліби, Лучани, Уличі, Тиверці і Сіверяни.

7. Із спільного державного і культурного життя виникає потреба мати свою спільну мову. Не сталася нею мова жадного з названих племен, а мова староболгарська, що прийшла на Русь з Болгарії враз з християнством і староболгарськими церковними книгами. Тим природний розвиток мови названих племен в спільну національну мову заломився. Але беручи на увагу, що різниці між тодішніми словянськими мовами були ще не великі, мова староболгарська як церковна мова на Русі з порушеною, цебто *українізованою* своєю вимовою не відчувалася як зовсім чужа і могла легко статися тою спільною мовою.

„Гловѣнскъ азъкъ и роусьскыи єдинъ“ — каже наш літописець, виправдуючи тим цей історичний факт. Вона щонайменше послужила за зразок такої спільної мови, дала рамки її дальшого розвитку. Так справді сталося. Вже небавом (в XI. в.) бачимо на таких церковних і літературних пам'ятниках як *Зборники Святослава*, *Архангельська Євангелія*, т. зв. *Несторова літопись*, *Слово о полку Ігоревім*, *Євангелія галицька*, *Галицько-волинська літопись* та інші, що та первісно староболгарська мова дуже значно зукраїнізувалася та значно відбігла від свого первозору. Вона вже й називається руською мовою, бо була мовою Київської Русі, мовою об'єднаної тою державою „руської“ нації, засобом її культурного і літературного виразу. Цей процес порушення (поукраїнщення) ішов нестримно далі, так що в XIV. в., хоч Київська Русь і Галицько-волинська українська держава перестала вже існувати, ця руська (українська) мова стала державною і дипломатичною мовою Литви, що об'єднала коло себе українські і білоруські землі і народи, та Молдавії, що стояла завсіди в дуже тісних культурних взаєминах з Галичиною. Найкращі пам'ятки цієї мови з XIV. і XV. в. маємо в галицьких і т. зв. буковинських (молдавських) грамотах, доки столицею Молдавії була Сучава.

8. Тільки в церковних книгах і як богослужебна мова лишилася на Русі і далі стара церковна мова. Але і тут староболгарський її характер значно змінився не тільки тим, що вимову її на Русі зовсім поукраїнчено, але і тим, що з часом і деякі форми, а навіть і словарний її засіб пристосовано де-вчим до української мови, щоб зробити її більше зрозумілою українському народові. Реакцію проти такого розвиткового напрямку, а за удержанням її первісної чистоти підняли митрополит *Кириян* (1375—1406) і Григорій *Цамвлак* (1415—1418), оба родом Болгари, що вийшовши з школи болгарського патріарха *Евтимія*, старалися і на Русі перевести задуману ним реформу та взялися чистити книги церковні від всяких „русизмів“ і реституувати в них первісний староболгарський текст. Підпомагав їх заходи більший вплив церковних книг з Болгарії, а особливо з Сербії в тих часах. Але наслідки тої реакції не були великі. Поукраїнчена вимова церковної мови лишилася і далі, прийнялися хиба тільки деякі графічні і правописні зміни. Видана 1581. р. перша повна *Острозька Біблія* показує стан церковної мови на Русі, де добре вміли тоді відрізнити різні редакції церковної мови: болгарську, молдаво-волоську, московську і руську, Підприємливі друкарі брати Мамоничі друкують у своїй друкарні у Вільні в другій половині XVI. в. церковні книги в усіх тих редакціях. Першу граматику церковної мови в її руській (українській) редакції уложив 1618. р. *Мелетій Смотрицький*. В міру зросту і розвитку живої літературної і урядової руської (української) мови різниці між нею а церковною мовою ставали все більші. Церковна мова як консервативна, більш-менш незмінна, ставала мертвою і все менш зрозумілою, так що треба було вже аж словника, щоби її хоч священники ліпше розуміли. Такий словник церковнословянсько-український після інших спроб Зизанія уложив і видав друком 1627. р. Памва *Беринда*.

9. В цій першій добі вже самостійного, індивідуального життя української мови розвинулися в ній далі такі важніші признаки ¹⁾:

1.) и (що вимовлялося досі як *і*) і ѡ (що вимовлялося досі грубше і глибше ніж нинішнє *и*) зливаються до купи в теперішнє *и*;

2.) з там, де воно стало безголосою голосівкою, редукується вповні і випадає без сліду, або в інших позиціях замінюється на *о*; так само ѣ, де воно стало безголосою голосівкою, або редукується дорешти і випадає без сліду, або лишає по собі слід в помягченні попередущих шелестівок *т, д, л, н, (р) с, з, ц,* або в інших позиціях замінюється на *е*;

3.) наслідком того скількість складів слова меншає, склади з одкритих стають закритими, одкривається поле для повнішої

¹⁾ На жаль не маємо ще докладної граматики української мови цієї доби, зложеної на основі зовсім певних українсько-руських пам'ятників.

асиміляції, випаду і вставки шелестівок, для зміни голосівок в закритих складах, вставки голосівок *е* або *о*, зміни шелестівок у визвуку;

4.) після *ч, ж, ш, щ*, замінюється деколи *е* на *о* (пшоно, жорна, чоло, чотири);

5.) *ѣ*, що перейшло в цю добу з такою вимовою як дифтонг *ʲе* з більш то менш (як до позиції) закритим основним звуком *е*, звільна монофтонгізується в таке *і*, яке помягчує попередущі шелестівки *т, д, л, н, ʼ, з, ц*;

6.) дифтонг *ʲа* з *л* розвивається в *йа*, яке помягчує попередущі шелестівки *т, д, л, н, (р), ʼ, з, ц*;

7.) нове помягчення шелестівок *т, д, л, н, (р), ʼ, з, ц* через нові рефлекси колишніх *ь, ѣ, ѡ* на *ть, дь, ль, нь, (рь), ʼь, зь, ць*;

8.) прасловянські м'які сполуки *ле, не, ре, це, лі, ні, рі, ці* тверднуть і вимовляються як *ле, не, ре, це* (поле, полем, до него, море, морем, серце, серцем) *ли, ни, ри, ци* (на землі, на кони, до них, на поли, в мори...);

9.) здвоєння м'яких шелестівок в сполуці з наступним *ь, ѡ, ѣ* (життя...);

10.) нові дифтонги *Аʲ, Еʲ, Иʲ, Іʲ, Оʲ, Уʲ* з наведених голосівок і наступного, належного до одного складу з ними, білябіяльного *В* (правда, кров, кривда...); тому і прийнялося у нас писання цих дифтонгів як *ав, ев, ив, ів, ов, ув*;

11.) *к* міняється (чергується) з *г*;

12.) перезвук первісного одкритого *Е* на закрите *Е*, а далі на *Ѣ* в закритих складах: *шѣсть, гѣдмь, камѣнь* (в XII в.);

13.) перезвук первісного одкритого *о* в закритому складі на закрите *о*, а далі на *у* і врешті на *і*;

14.) з чужими словами приймається чужа шелестівка *Г*;

15.) занепад окремих форм для дуаліс;

16.) занепад іменникової відміни у прикметників;

17.) замість дієприкметникових форм виринає одна дієприслівникова форма (читаючи, прочитавши...);

18.) занепад родових р'язниць в множині прикметникової відміни;

19.) форма генетива у живих муж. істот перебирає функцію акузатива;

20.) форма акузатива мн. перебирає функцію номінатива;

21.) сила аналогії починає об'єднувати всі муж. іменники, поширює у них закінчення — *у*, — *ю* в ген., льок. одн., зак.-ови в дат. одн., зак. — *ов* в ген. мн., зак. — *ам*, — *ами*, — *ах* в мн.;

22.) занепад аориста, імперфекта і супіна;

23.) зак. 3. ос. одн. *ть* занепадає у дієслів після попередущого *е, ʼ*; імперативні форми на — *ьми*, — *ьте* приймаються у дієслів на — *ити*;

24.) зложене перфектум перебирає функцію аористаї і мперфекта; в 3. ос. одн. зникає помічне *єсть*...

Ці зміни dokonувалися звільна впродовж століть аж до XVI. в., доки не скристалізувалися в загальні норми, закони. В словотворі і синтаксі доконалися також важні зміни, яких не можна ще так спеціалізувати як зміни звукові і морфологічні. І в наголошуванні слів показується вже сила аналогії.

10. В XVI. в. виринули нові вимоги культурного життя. Його провід намість князів, вельмож і шляхти, що свою роллю провідників народу, поскільки на це дозволили історичні умовини, відіграли (невдале повстання під проводом кн. Глинського 1508. р. і унія люблинська 1569. р.), бере в свої руки нова соціальна верства, „люди посполиті“, міщанство, а далі козацтво. Міщанство організує брацтва, закладає школи, друкарні, дбає про більш загальну, не тільки церковну освіту народу. Помічається ляїцизація духового життя. Крім того з високих шкіл в сусідських краях (з Праги і Кракова), а також з Італії повів новий дух. Відчулася потреба і Біблію перекласти з церковно-словянської мови на нову „руськую“. Виконав це діло др. Франциск Скорина вже 1517—1519. р. Але Скорина в своїй „Руській Біблії“, з виїтком „передмов“ і „додатків“, де взорувався на чеській Біблії, обмежився ще тільки на переклад найбільш незрозумілих слів і зворотів церковнословянського тексту, на синтактичні і лексикальні порушення мови, полишаючи сьак-так зрозуміле майже без зміни, а хоч сам Білорус, з Полоцька родом, мова його перекладу, як це показує і правопис, носить ледви кілька слідів білоруської вимови.

І наслідки реформації в західній Європі далися відчуті серед українського народу. Пішли й інші, ліпші, частіші переклади Письма Святого (Пересопницька Євангелія 1556—1561, Крехівський Апостол 1560-их р., Євангелія Тяпинського 1570-их р., Новий Завіт Негалевського 1581), друкувалися полемічні розправи. Ширші шари цікавляться новими питаннями. Від того зростає книжкова і літературна продукція.

11). Річ ясна, що „руська“ (українська) мова, щоб могла служити своїм новим завданням, мова друкованої книжки, яка шукала як найбільшого збуту, мусіла зробитися більш приступною геть усім верствам народу: вона мусіла з одного боку наблизитися до звичайної, поточної, „простої“ мови „людий посполитих“, з другого боку вона збогачується виразами вищої шкільної освіти і в школах все більше виправляється. Бо хоч в школах руська мова як загально зрозуміла не була ще тоді окремим предметом науки, то практично цією мовою таки там послуговувалися при навчанні реторики, діяєктики, піїтики і п. і вона тим самим вигладжувалася. Вона уживалася, як бачимо з граматики Смотрицького, і для викладу церковнословянської граматики і церковнословянського словника. В цій мові друкуються вже і великі підручники богословської науки, проповіді, підручники історичні і т. д. — З початку вона ще не зовсім

чиста. В ній помічаємо ще також досить значний вплив польської мови, бо Русь жила тоді в державнім звязку з Польщею. Це відноситься більше до синтактичної її будови і стилістики ніж до засобу слів і їх форм. Польська мова була також здебільшого посередницею в присвоєнні тих чужих слів, що переходили на Русь з заходу з вищою освітою. Нові складові її елементи — мова „проста людей посполитих“ і польський вплив — спливають з дотеперішною письменною мовою (переважно канцелярською) головню через школи досить гармонійно докупи, так що в писаннях *Вишенського, Ставровецького, Галятовського, Радивилівського, Самовидця*, в *комічних інтермедіях*, великих і різдвяних *віршах* і т. д. видна вже в ній досить значна *одностайність і унормованість* і нею однаково послуговуються письменники на *цілій території* українського народу, чи у Львові, чи в Києві, чи на Гетьманщині, чи на Запорозжжю. Вона уявляє собою вже *нову всенародню літературну мову українську* в своїх початках. В історичних високопоетичних козацьких думках, у віршах Мазепи і всяких анонімних віршах бурсаків-поетів і народних піснях взагалі вона так вироблена і вигладжена, що мова *Енеїди Котляревського (1798)* не є нічим новим, тільки дальшим продовженням розвиткових тенденцій тої нової літературної мови української, що її початки сягають аж до XVI. в. Новість доби української літератури, що починається Котляревським, лежить не в його мові, а в нових літературно-історичних явищах, в новім змісті його творів. Порів. мою розвідку: „Українська літературна мова“, надруковану в „Україні“, Київ, 1928).

12. Великий розмах розвитку цеї нової української літературної мови трохи ослаб, відколи багато українських учених і знаменитих письменників, як Епифаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Дамаскин Птицький, Симеон Полоцький, Гаврило Домецький, Степан Яворський, Дмитро Ростовський, Теофан Прокопович і и., з України перейшло в Московщину. Туди вони понесли вищу освіту, там залюбки читалися їх твори, а мова українська стала повитухою при народинах нової московської письменної мови. Але для української мови вийшла з того ще й та шкода, що зі зростом політичної сили Московщини і на Україні дехто з письменників почав пристосовувати свою мову до московського типу тим більше, що з Москви 1720, 1740. р. вийшли цензурні заборони „окремого нарѣчія“ цебто української мови. Це відносилось головню до творів церковного змісту. Але Москва крім того остро приказала, щоби богослужбні книги читалися і на Україні з московською вимовою та щоби в Києво-Могилянській Академії і в інших школах послуговувалися мовою московською. Від того часу українська мова розвивається далі тільки в друкованих книгах „уніятських“ письменників і в уніятських школах. В уніятських церквах богослужбні тексти вимовлялися і далі, як з давна бувало, на український лад, доки Росія і уніятської церкви не зліквідувала. Крім того традиції молишнього гарного розвитку письменної україн-

ської мови находили і далі живий вираз в рукописній віршованій і прозовій літературі, виданій здебільшого аж в останніх часах. Мова ставала очевидячки чим раз краща і чистіша, більш народна, бо церковщина своєю московською вимовою відчужилася Україні, а польщина вже не сягала своїм впливом на Україну.

13. В новочасній літературі, почавши від знаменитої гумористичної епопеї української *Енеїди Котляревського* (1798), з новими предметами тої літератури, що ворушили всіми струнами людського чуття, знання і свідомости, в мистецькій оправі великих талантів як *Шевченко, Куліш, Федькович, Франко, Олесь Леся Українка, Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Нечуй-Левицький, Коцюбинський* і багато-багато других змогутіла здібність українського слова, поетичного і прозового, на протязі XIX. в. до виконання найвищих завдань служби добру народа, красоті і правді. Вже не тільки з казальниці, але і театральної сцени, університетської катедри, з парламентарної трибуни і всюди в публичнім життю загомоніло воно своєю могутньою силою. Царська заборона 1876. р. не була вже в силі його розмаху спинити. В недержавнім народі збудило воно нестримне бажання повної волі для себе і самостійної державности для українського народу.

14. Як предмет шкільної науки вимагала українська письменна мова граматичного оброблення і упорядкування свого правопису. Появилися граматики шкільні *Огоновського, Смалья Стоцького-Гартнера, Тимченка, Сімовича, Синявського...* Почалися і наукові її досліди *Міжлосича, Потебні, Житецького, Огоновського, Степана Смалья Стоцького, Кримського, Тимченка, Романа Смалья Стоцького, Сімовича* і и. Фонетичний опис української мови або поодиноких її говорів подали *Брох, Смалья Стоцький, Гартнер, Зілинський, Олена Курило, Синявський* і и. Першу наукову граматику уложили і видали в німецькій мові 1913. р. *Смалья Стоцький-Гартнер*, а почасті і *Кульбаким* (в російській мові) 1919. Появилися словники *Желеховського, Уманця і спілки, Грінченка* і и. Замість більш або менш історичного, „етимольогічного“ правопису прийнявся в засаді правопис фонетичний, якого з невеликими змінами тепер загально уживають.

15. В цій останній добі, зазначені вже в попередущій добі, явища і розвиткові тенденції української мови дорешти дозрівають, оформлюються в норми і закони, а крім того витворюються в ній дальші, нові характеристичні признаки:

1. *сьві* із *сьвѣ*, *сьвя* із *сья* (сьміх, сьпів, сьвяшок..., але *сьй* із *свой*...);

2. нові дифтонги з голосівки враз з наступним *л* (в однім складі): *ав, ев, ів, ів, ов, ув*;

3. *ч, ж, ш, щ* твердло, а также і *р*;

4. в прикметниковій відміні стягається в закінченнях *ля в а, ов в е, ую в у, ії (ні)* в *і*, так само в 3. ос. одн. *ає* скорочується часто в *а* (чита, нема...);

5. *о* без наголосу звужується в вимові (часто вже і в письмі) на *у*, а *е* на *и*;

6. з чужими словами прийнялася чужа шелестівка *ф*;

7. перед *у* в назвуку приставляється *в* (*вулиця...*, тому також *він з вун, вівця — овець з вувця*);

8. *к, ґ, х* мають перед *і, и, е* більш піднебінну артикуляцію; в прикметниковім наростку — *ьскъ* правильне помягчення — *ський*;

9. тільки м'які наростки — *ець, — ця, — ця;*

10. *л* відпадає в формі перфекта після *т, б, с, з, р, г, к*, а також після *д* (новий закон: *зблід* супроти старого *крав*);

11. перед назвуковим *а* часто приставляється *г*;

12. замість *з* часто *дз*, зам. *ж—дж*;

13. ненаголошені голосівки (*і, и, е*) в назвуку і визвуку часто відпадають: голка, грати, будь, більш, щоб...

14. приіменники і приставки *с, из* злилися до купи в *з*; *от* стало *од, від*;

15. футурум приймає форму: дієменник в сполуці з *буду* або дієменник в сполуці з *му*;

16. в відмінюванні іменників і дієслів виявляються скрізь наслідки нових звукових законів (ікання, випад, вставка, асиміляція, помягчення і и.); наголошування або ненаголошування голосівок і сила аналогії спричинили досить великі зміни у вигляді форм (н. пр. на коні, на землі, в полі, дат. одн. муж.—*ові, печу* — *печуть, могу* — *можуть, печи* — *печіть, помози* — *поможіть, пекти, моги, ївши, укравши, виплівши, бути, був...*);

17. заіменникова і прикметникова відміна вповні вирівналися;

18. імператив скорочується: *будь* — *будьте, вір* — *вірте, любіте* — *любіть...*

19. в перфектум форми помічного дієслова затратилися; залишилося *є* для усіх осіб; копуля взагалі занепадає;

20. конюнктив з частицею *би* (*б*);

21. в словотворі багато старих наростків стратило словотворчу силу, повстає багато нових наростків, повстає нова категорія муж. іменників на — *о* й іменників з прикметниковим виглядом; особливо характеристичне дуже тонке відтінювання всяких ступнів здрібнілості і погрубшування; своя система творення родових прізвищ, дієслівних видів;

22. безпідметові речення сильно розмножуються;

23. генетив поширюється на кошт акузатива, особливо в реченнях заперечених;

24. поширюється присудковий інструменталь;

25. *що* перебирає функцію відносного заіменника;

26. дієменникові речення при злучниках;

27. нові приіменники, великі зміни в засобі злучників і т. д.

16. Отак українська мова на протязі століть витворила свою власну звукову, фонольогічну і морфольогічну, словотворну і синтактичну систему, як це докладно показано в моїй науковій гра-

матиці. Спільні, віковим самостійним розвитком скристалізовані норми показують властивий їй характер та відмежовують її як специфічний твір психофізичних сил українського народу супроти інших словянських мов як окрему одиницю. Цей характер виявляється назвехи особливо в звуковій системі тим, що хоч шелестівок в українській мові багато, то вона не терпить таких шелестівокових сполук, які тяжко було б вимовити. Підставою складів є тільки повні, чисті, кріпко і докладно артикуловані голо-сівки. Кожний склад гомонить повно і ясно. Склади чергуються з собою в легенькім, лагіднім хвилюванні, бо український наголос тільки слабо зосередкований на своїм складі, він поодинокі склади координує, а не субординує один другому, чинник тональності, а не експіраторна сила в нім перемагає, тому наголос слів буває немов лябильний, тому довгих і коротких, глухих або зредукованих голосівок українська мова не знає. Рухомий наголос, підвищення наголосу на наголошених, а пониження на ненаголошених складах, робить мову мельодійною. Переважна потреба говорення на досить далекі віддалення (село, степ!) відбилася користно на артикуляції звуків та складів, умістила їх головню в передній половині рота, який нормально більш роззявляється, ніж звичайно буває при менш голосній розмові. — В обнові і розмножуванні засобу слів помічається велика жвавність творчих сил, в метафорній творчості перевага хліборобського світогляду. Велике багатство форм, але прозорість морфологічної системи. В синтактичнім виразі поєдинчність, простота, незамотаність. Це мова хліборобсько-козацької культури, чим пояснюється при могутнім розвитковім розмаху все таки більша консервативність ніж у інших словянських мовах.

17. І в межах української мови говорять про діалекти. Українською діалектологією займалися *Михальчук, Берхратський, Соболевський, Зілинський, Кримський, Ганцов, Олена Курило, Синявський* і и. Хоч все ще бракує нам до того потрібного, добре обробленого матеріялу, ділять українську мову на діалекти і сперечаються за такі поділи. Велика хиба тих поділів лежить в тім, що вони не беруть на увагу тих спільних, віковим самостійним розвитком скристалізованих норм української мови, що характеризують її як *одностайну цілість*, як мову з певним, тільки їй властивим обличчям, як літературну мову, а показують навмання здебільшого тільки фонетичні, рідко коли ще й морфологічні явища на ширшій або вузшій території, заселеній українським народом, не маючи при тім критерія, що на тих явищах є дійсно відмінного від норм української мови як цілоти та які відступлення від загальних норм української мови дають підставу установляти діалектичні відміни. Це робить таке вражіння, як би у діалектологів українська мова зі своїми характеристичними прикметами ще зовсім не існувала, а на її території були б собі тільки трохи не в кожному селі і присілку окремі говори.

Маючи перед очима усе те, що нам досі відоме про українські говори, мусимо признати, що *Соболевський* (Очерк русской

